

Тамара ТАРАСАВА

“БЕЛАРУСКАЙ МОЛАДЗІ СВАЮ ПАЭМУ ПРЫСВЯЧАЮ. АЎТАР.”

АСПЕКТЫ ВЫВУЧЭННЯ ПАЭМЫ ЯКУБА КОЛАСА “СЫМОН-МУЗЫКА”

Адметнае месца ў творчай спадчыне Якуба Коласа займае паэма “Сымон-музыка”. Гэта твор выразна нацыянальны, у ім адбіўся глыбокі роздум паэта над станам і шляхамі развіцця беларускай літаратуры, над прызначэннем мастацтва ў духоўным жыцці народа, над лёсам мастака-творцы.

Паэма “Сымон-музыка” — твор адметны і ў жанрава-стылёвым плане. Гэта лірыка-рамантычная паэма. Якуб Колас па прыродзе свайго таленту — мастак пераважна эпічнага мыслення, і зварот да лірыка-рамантычнай формы быў прынцыпова важным для яго. Невыпадкава паралельна з рэалістычным творам “Новая зямля” пішацца рамантычная паэма “Сымон-музыка”, шэраг цудоўных алегарычных “казак жыцця” (“Адзінокае дрэва”, “Зло — не заўсёды зло”, “На чужым грунце”, “Камень”, “Хмарка”, “Супраць вяды”, “Стары лес”, “Даль” і інш.). Прыгаданыя і шмат якія іншыя вершаваныя і пражыццёвыя творы Я. Коласа сведчаць пра тое, што іх аўтар авалодаў рамантычнымі прынцыпамі пабудовы твораў. Так, у паэме “Сымон-музыка” мы знаходзім і ідэалізацыю, і ўслаўленне героя, апяванне яго справаў і ўчынкаў. Тэма Сымона-музыкі стала даміноўнай у творы. Мужнасць, высакроўнасць, маральная чысціня, непадкупнасць, высокія пачуцці — вызначальныя рысы характару Сымона. Успомнім, як хлопчык-падлетак тэма быць сваё рашэнне пайсці ў свет пасля прыкрага выпадку з авечкамі, калі раззлаваны бацька моцна яго абразіў і пакрыўдзіў:

*І дадому ж не пайдзе
Здзек цярыць і спіну гнуць,
Долю знойдзе ці не знойдзе —
Гайда ў пуць, далёкі пуць!*¹

Тамара Мікалаеўна Тарасова — літаратуразнаўца. Кандыдат філалагічных навук. Дацэнт кафедры беларускай літаратуры Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. Закончыла Мінскі дзяржаўны педагогічны інстытут замежных моў (французскае аддзяленне, 1978), аспірантуру пры Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы АН Беларусі (1984). Даследуе працэс раз-

віцця беларускай літаратуры на пачатку XX ст. у кантэксце заходнеўрапейскіх літаратур.

Настойліvasць, рашучасць выявіў Сымонка, калі зразумеў, што яму з дзедам-жабраком не па дарозе і што жабракова філасофія прыстасавальніцтва прынцыпова непрымальна, чужая. У пранікнёным маналогу хлапчына сцвярджае сілу духа, жаданне зліцца з прыродай:

*Я пайду, адзін пайду я.
Вольны вецерай гідую
Мае думкі, мае мары,
Мае пелі, казкі-чары (361).*

З такой самай яскравасцю асноўныя рысы характару, унутраны свет і памкненні Сымона раскрываюцца ў яго маналогу напярэдадні ўцёкаў з замка:

*“... Волі, волі і прастору!
Пэрэч граніцы!
Ёсць жывыя там крыніцы,
Ззяюць зоры,
Бліскавіцы.
Гэй, угору!”
Поле шырокае, роднае поле
І збожжайка шаты,
Прастор мнагадумны,
Разумны!
Хай жа спаткае нас шчырая воля,
Асвеціць і хаты
І гумны! (440)*

Узноўлены рэалістычнымі сродкамі сацыяльна-побытавы фон, на якім разгортваецца сюжэтная дзеянне, зусім не зніжае рамантычнага вобраза героя. Шматлікія алегарычныя фрагменты паэмы (казка пра ссечаны дубок, пра чулы звон, пра адзінокі прамень і інш.) надаюць рамантычнаму вобразу Сымона ўрачыстую велічнасць, маштабнасць. Вобраз Сымона можа быць пастаўлены побач з вобразам Купалавага гусяра з паэмы “Курган”, вобразамі музыкі ў творах Максіма Багдановіча і ў вершах паэта-выгнанніка Алеся Гаруна.

Сучаснаму чытачу вядомы дзве рэдакцыі паэмы: першая 1911 — 1918 гг. і трэцяя 1924 — 1925 гг. (другі варыянт быў выкрадзены ў паэта ў цягніку разам з рэчамі падчас яго вяртання з адпачынку).

“Сымона-музыку” Якуб Колас прысвяціў беларускай моладзі. І гэтае прысвячэнне — шматзначнае. Яно дапамагае глыбей спасцігнуць філасофскую канцэпцыю твора, яго ідэйны пафас, лепш разабрацца ў поглядах песняра. А як да паэмы ставіцца сучасны малады чытач? Вопыт многіх школьных настаўнікаў сведчыць пра тое, што на чыста эмацыйным узроўні твор успрыма-

еца прыхільна, з цікавасцю і разуменнем, а вось у практычным плане, калі неабходна засвоіць змест паэмы, ацаніць яе ідэйны пафас, сэнсавую скіраванасць, часам узнікаюць пэўныя цяжкасці. Яны выкліканы тым, што не заўсёды з боку навучэнцаў звяртаецца належная ўвага якраз на лірыка-рамантычны, алегарычны, сімвалічны план паэмы.

Навучэнцы часцей за ўсё ацэньваюць вобраз Сымона рэалістычна і ігнаруюць той факт, што Сымон — герой рамантычны і выпісаны ён рамантычнымі сродкамі. Так, многія сюжэтыныя калізіі (узаемаадносіны Сымона з вясковымі людзямі, з аднагодкамі, якія яго не прымаюць, бо ён не падобны да іншых дзяцей, жыве ў сваім свеце, дзе шмат месца марам і фантазіям; канфлікт з бацькамі, вынікам чаго сталі блуканні Сымонкі, якія загартавалі душу хлапчука-музыкі, пашырылі погляд на жыццё і зрабілі духоўным абуджальнікам працоўнага людю) — рамантычны прыём, скіраваны на ўзвешчэнне, узмужненне рамантычнага героя. Гэтаму ў значнай ступені садзейнічае паэтызацыя прыроды, якая ўспрымаецца школьнікамі зноў жа ў побытавым плане. На самай справе шматлікія алегарычныя фрагменты — эфектыўны сродак паглыблення тэмы мастака і мастацтва. Дастаткова спаслацца на алегорыю “Дрыжыць агонь, як смех крывавы...”, што папярэднічае сустрэчы Сымона з князем у лесе. Менавіта гэтую алегарычную песню-імправізацыю выконваў Сымон, развітваючыся з Ганнай і абяцаючы ёй новую сустрэчу:

*Я зайду да вас, Гануся!
Я найду к табе дарогу,
Я прыйду к твайму парогу —
Дом пабачу і вярнуся! (390)*

У алегорыі раскрываецца лёс агню, абытага, пакінутага людзьмі:

*Гарэў агонь, былі тым лядзі,
Вянок плялі яму з галін.
Цяпер загас ён тут адзін,
І цёмна спалоха на тым грудзе.
Ніхто і не ведаў, значь не будзе
Яго апошніх тут гадзін (392).*

Відавочна, што лёс пакінутага агню праецыруецца на лёс Сымона, якога вяльможны князь забірае ў замак. Перад чытачом паўстае непазбежнае пытанне: а ці не згасне агонь у душы хлапчука, калі ён трапіць у чужое яму сацыяльнае асяроддзе? Ці знойдуцца там сілы, якія “сплятуць вянок... з галін”, падтрымаюць самабытны талент музыкі?

Пейзаж у паэме часта нясе асноўную філасофскую думку. Вобраз Сымона ва ўзаемадзеянні з адухоўленай прыродай набывае сэнсавую аб’ёмнасць, шматграннасць. Нездарма ва ўяўленні музыкі вобраз дзяўчыны Ганны часта зліваецца са з’явамі прыроды:

*Калі ясным ранкам адвечнае сонца
Запаліць у росах мільёны вясёлак,
Я чую твой голас у шлоаху зёлак,
Я чую твой голас у спевах бясконцых*

*Травы прыбярэжнай, дзе мыецца золак,
Гусмех твой ясны адсвечвае сонцам (411).*

Даволі часта ў працэсе разгляду паэмы абсалютызуюцца роля і значэнне сюжэта. Вядома, падзейны бок у творы мае важнае, але ўсё-такі не галоўнае значэнне. Галоўнае — гэта вобразная сістэма, праз якую і раскрываецца аўтарская думка, уся сукупнасць моўна-выяўленчых сродкаў. І асаблівую ўвагу трэба звярнуць на лірычную стыхію паэмы, яе эмацыйна-стылёвы лад. Галоўны прадмет коласаўскага даследавання — унутраны свет герояў, іх памкненні, мары, надзеі, спадзяванні, актыўнасць духу музыкі.

Эмацыйная насычанасць твора патрабавала ад Коласа-мастака адпаведнай кампазіцыйнай будовы. Кожная частка паэмы мае сваю уверцюру, свой уступ. Алегарычныя ўступы эмацыйна падрыхтоўваюць чытача да ўспрымання новага кола жыцця Сымона. Якуб Колас гэтым момантам надаваў вельмі важнае значэнне. Прыгадаем яго раз’яшэнні, якія выкладзены ў кнізе Максіма Пужаніна “Колас расказвае пра сябе”: «скончыў з’явіцца “Сымона” і перад габлёўкай пачаў таў. Хацеў прасачыць, як дзея рухаецца. І заслуціўся: здаецца, усё сказана і нічога. Не да хва рэч, нежывая. Што за ліха! У грудзях у мяне гэтага дыхання поўна. Як жа зрабіць, каб з’явіўся твор? Калі ў пачатку кожнага раздзела даць нейкі лірычны подых! Можна і ўвесь твор сарэжэца».

Справа гэта была цяжкая. Хацелася, каб ва ўступе толькі прадракаўся настрой далейшага, а ўсе падзеі былі за заслонай.

Аднак прарабіў я так з першай часткай і ўзрадаваўся. У творы як бы з’явіліся дзіцячыя вочы. А калі зірнеш праз іх на свет, дык і паэма, і ўсё, што робіцца ў ёй, выглядае жывейшым². Як вынікае з прыведзеных прызнанняў песняра, мастацкая алегорыя, паэтычная ўмоўнасць садзейнічалі таму, што кожная сітуацыя жыццёвага кола Сымона набывала глыбокую шматграннасць і сэнсавую аб’ёмнасць, паглыбіла філасофскі план твора. У выніку “Сымон-музыка” стаў класічным увасабленнем рамантычнай паэмы.

Акрамя алегарычных уступаў да кожнага раздзела, у творы ёсць легенды, паданні, захавальнікам якіх была народная памяць. Зварот паэта да крыніц вуснай народнай творчасці сведчыць пра шырыню ідэйна-мастацкай задумы, якая не магла быць выяўленая ў жанравых рамках строга эпічнага твора нахштальт “Новай зямлі”. Сэнс вобразаў вуснай народнай творчасці важна данесці да навучэнцаў, бо традыцыйна яны не ідуць далей за расшыфроўку алегорый, а гэта толькі верхні пласт. Так, вобраз Ганны звычайна атаясамліваецца з Беларускай, але Ганна — гэта яшчэ і сімвал хараста, дабрыні, гармоніі, а ў вобразе Сымона бачыцца той, хто бароніць красу, пяшчоту, хараста. Узаемнае каханне Сымона і Ганны трэба тлумачыць як імкненне да прыгожага, высакароднага, імкненне да гармоніі. Але з Ганнай здараецца трагедыя, прычына якой не ў багаццях ці нейкіх чужынцах-заваёўніках, а ў самім народзе. Гвалт з Ганны ўчыніў аднавясковец,

сялянскі хлопец Дамянік. Такім чынам, праз гэты вобраз і праз вобраз сквапнага, хітрага дзеда-жабрака, які прапаведуе філасофію прыстасавання, спекулюючы на чалавечай чуласці, спагадзе, Якуб Колас выявіў шматмерную духоўную рэальнасць народнага быцця. Побач з дабрынёй і хараством, на думку Я. Коласа, ліха і разбурэнне ёсць у зародку і ў прадстаўнікоў працоўнага люду.

Чым выкліканы цяжкасці пры вывучэнні паэмы “Сымон-музыка”? Тут бачыцца некалькі прычын. Па-ранейшаму ў спадчыне Якуба Коласа перавага аддаецца творам рэалістычнага плана. Метадалагічна няправільна недацэньваць нерэалістычныя формы, бо творчы практыка пісьменнікаў абвяргае такі падыход. Думаецца, што і “Новая зямля”, і “Сымон-музыка” павінны вывучацца паралельна, у параўнаннях, як два крылы вялікага надзявальнага песняра. Апрача таго, пакуль не знойдзена форма, каб данесці да настаўніка і вучняў ва ўсёй паўнаце тое, што зроблена даследчыкамі спадчыны Якуба Коласа.

Вывучэнне паэмы “Сымон-музыка” павінна адбывацца паводле рэдакцый 1911 — 1918 гг. і 1924 — 1925 гг. Гэта трынцыпова важна. Рэдак-

цыя 1911 — 1913 гг. глыбей раскрывае складаную тэму “Якуб Колас і рэвалюцыя”. Тут, дарэчы, яшчэ няма адзінства ў поглядах. Але тое, што Я. Колас пакутліва доўга шукаў развязку твора (захаваўся некалькі варыянтаў фіналу) і што ён пакідае Сымона на могілках побач з Ганнай — усё гэта штурхае да сур’ёзных разважанняў. Навукоўцы ў новых даследаваннях (зборнікі “Каласавіны”, 1990, 1996) даюць высокую ацэнку першай рэдакцыі паэмы як твору самастойнаму, не забракаванаму паэтам, адзначаюць тое каштоўнае і адметнае, што не трапіла ў рэдакцыю 1924 — 1925 гг.: філасофска-рэлігійныя матывы; тэма знявечанай Бацькаўшчыны; тэма загубленай красы; тэма адзінокага мастака.

Вывучэнне дзвюх рэдакцый паэмы “Сымон-музыка” павінна раскрыць этапы творчага развіцця Коласа-мастака, бо кожная з іх мае свой унутраны пафас, свой аб’ектыўны змест.

¹ Колас Я. Збор твораў: У 14 т. Т. 6. — Мн., 1974. — С. 321. Далей цытаты падаюцца па гэтым выданні з пазначэннем старонкі ў дужках.

² Цыт. паводле: Лужанін М. Колас расказвае пра сябе. — Мн., 1964. — С. 160.